

e-ISSN: 2148-0494

Dergiabant

Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 2
(Kasım/November 2022)

Abdurrahman b. 'Udeys'in Hz. Osman'ın Katledilmesindeki Rolüne Dâir Rivâyetlerin Tahlili

Analysis of Rumors Regarding 'Abd al-Rahmân b. 'Udays's Role in the Murdering of 'Othmân

Mücahit Yüksel

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Dr., Necmettin Erbakan University,
Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric
Konya/Turkey

myksl_42@hotmail.com

orcid.org/0000-0003-2958-7813

Makale Bilgisi

Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 01 Temmuz 2022

Date Received: 01 July 2022

Kabul Tarihi: 24 Ağustos 2022

Date Accepted: 24 August 2022

Yayın Tarihi: 30 Kasım 2022

Date Published: 30 November 2022

Yayın Sezonu: Güz

Publication Season: Autumn

<https://doi.org/10.33931/dergiabant.1139400>

İntihal/Plagiarism

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned with a special software and no plagiarism was detected.

Atıf/Cite as

Yüksel, Mücahit. "Abdurrahman b. 'Udeys'in Hz. Osman'ın Katledilmesindeki Rolüne Dâir Rivâyetlerin Tahlili". *Dergiabant* 10/2 (Kasım 2022), 266-281.
<https://doi.org/10.33931/dergiabant.1139400>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Bolu,
14030 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant>

Abdurrahman b. 'Udeys'in Hz. Osman'ın Katledilmesindeki Rolüne Dâir Rivâyetlerin Tahlili

Öz

Abdurrahman b. 'Udeys, Hz. Osman ile olan ilişkisinde zıt pozisyonadaki iki tutumu ile gündeme gelmiş bir sahâbîdir. Zira o, Hudeybiye Antlaşması sırasında müşriklerle konuşmak üzere gönderilen Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberi geldiği zaman Rıdvân biatına katılan sahâbe arasında yer almıştır. Fakat Hz. Osman'ın kuşatılması ve öldürülmesi olayında Mısır'dan gelen heyetin başında da onun ismi zikredilmektedir. İslâm tarihi kaynaklarında anlatıldığına göre Abdurrahman b. 'Udeys, Hz. Osman'ın icraatlarından şikâyetçi olan Mısırlıların başında Medine'ye gelmiş ve onun öldürülmesine kadar giden süreçte yer almıştır. Hz. Osman dönemi olayları, genellikle ideolojinin etkisinde kalmış rivâyetlerle değerlendirilmektedir. Dolayısıyla çoğu zaman rivâyetler, râvilerin ön kabullerinin izlerini taşıyabilmektedir. Bu sebeple, Abdurrahman b. 'Udeys'in, Hz. Osman'ın öldürülmesi olayındaki rolünden bahseden rivâyetlerin sağlıklı bir şekilde tahlil edilmesi gerekmektedir. Bu makalede, halifenin kuşatılması olayında Abdurrahman b. 'Udeys'in tutumuyla ilgili rivâyetler analiz edilmektedir. Nitekim bu çaba, sahâbenin doğru değerlendirilmesi ve rivâyetlerde görülen ideolojik etkenlerin fark edilmesi noktasında önem arz etmektedir. Çalışmada, konunun özelliğine uygun olarak betimleme ve analiz yöntemleri kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Sahâbî, Abdurrahman b. 'Udeys, Rıdvân Biatı, Hz. Osman.

Analysis of Rumors Regarding 'Abd al-Raḥmān b. 'Udays's Role in the Murdering of 'Othmān

Abstract

'Abd al-Raḥmān b. 'Udays is a companion who came to the fore with his two opposing attitudes in his relationship with 'Othmān. Because he was among the companions who joined the Pledge of Rıdvān when the news came that 'Othmān, who was sent to talk to the polytheists during the Hudeybiyyah Treaty, was killed. However, in the siege and murder of 'Othmān, his name is also mentioned at the head of the delegation from Egypt. According to the sources of Islamic history, 'Abd al-Raḥmān b. 'Udays came to Medina at the head of the Egyptians who complained about 'Othmān's actions and took part in the process leading up to his murder. The events of the 'Othmān period were generally evaluated with the narrations that were under the influence of ideology. Therefore, most of the time, the narrations can carry the traces of the narrators' presuppositions. For this reason, it is necessary to analyze the narrations about 'Abd al-Raḥmān b. 'Udays's role in the murder of 'Othmān in a healthy way. In this article, the narrations about 'Abd al-Raḥmān b. 'Udays's attitude in the event of the siege of the caliph are analyzed. As a matter of fact, this effort is important in terms of evaluating the Companions correctly and noticing the ideological factors seen in the narrations. In the study, descriptive and analysis methods are used in accordance with the nature of the subject.

Keywords: Islamic History, Companion, 'Abd al-Raḥmān b. 'Udays, Pledge of Rıdvān, 'Othmān.

Giriş

Hz. Osman'ın (ö. 35/656) katliyle başlayan süreç, İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu aşamadan itibaren İslâm toplumunda görülmeye başlayan ayrılıkların etkisi zamanla derinleşerek günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca ortaya çıkan çeşitli fraksiyonlar, olayları kendi ideolojilerinin etkisinde değerlendirmeye başlamışlar ve

işi, kendi görüşlerine katkı sunacak rivâyetler uydurma noktasına kadar vardırımlardır. Böyle olunca bazı hakikatler göz ardı edilmiş ve uydurma rivâyetlere dayalı yanlış yargılar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Abdurrahman b. 'Udeys (ö. 36/656-57), bu çerçevede yanlış değerlendirildiğine inandığımız bir sahâbîdir. Zira İslâm tarihi kaynaklarında, Hz. Osman'ın katliyle sonuçlanan fitne olaylarından bahsedilirken, ondan da olayların baş aktörlerinden biri olduğu imajı doğuracak şekilde söz edildiği görülmektedir. Bu noktada, rivâyetlerin senet ve içerik analizleriyle birlikte, râvilerin ideolojik temayüllerinin de irdelenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Abdurrahman b. 'Udeys özelinde daha önce yapılmış akademik bir çalışmaya rastlamadık. Ancak Hz. Osman dönemi olayları genel başlığında kısaca ona da temas eden çalışmalar mevcuttur. Bu kapsamda Sabri Hizmetli¹ ve Ramazan Önal'dan² bahsetmek uygun olacaktır. Bizim çalışmamız ise Abdurrahman b. 'Udeys özelinde Hz. Osman'ın kuşatılması olayını ve bu sahâbînin olaylardaki rolüne dair rivâyetlerin tahlilini içermektedir.

1. Abdurrahman b. 'Udeys'in Hayatına Genel Bir Bakış

Tam adı, Abdurrahman b. 'Udeys b. 'Amr b. 'Ubeyd b. Kilâb b. Dehmân b. Ganm b. Hümeym b. Zühel b. Henî b. Belî b. 'Amr olan sahâbînin künyesi, "Ebû Muhammed"³ dir.³ Bir rivâyete göre; câhiliye dönemindeki ismi "Alkame" idi ve sonradan "Abdurrahman" adını almıştır.⁴

Mısır'ın fethine katılan bu sahâbî, oranın planlamasını da yapmış ve oraya yerleşmiştir.⁵ Mısır'daki Belî kabilesinin süvarilerindendi.⁶

Esed b. Mûsâ-İbn Lehîa-Yezîd b. Ebû Habîb tarikiyle gelen rivâyete göre İbn 'Udeys, ağacın altında Rıdvân biatına iştirak eden sahâbedendir.⁷ 36/657 senesinde Filistin'de öldürüldü.⁸ Tarih kitaplarında anlatıldığına göre bu sahâbî, Hz. Osman'ı kuşatmak üzere

¹ Sabri Hizmetli, "Tarihî Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (1985), 149-176.

² Ramazan Önal, "Hz. Osman Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahâbîler ve Bu Olaydan Sonra Akıbetleri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/25 (2019), 1300-1317.

³ Ebû Nasr Ali b. Hibetullah İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî raf'i'l-irtiyâb ani'l-mu'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ ve'l-kunâ ve'l-ensâb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 6/150; İzzüddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/469; Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, 1993), 3/531.

⁴ Ömer b. Şebbe b. Ubeyde İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde: y.y., 1399), 3/1125.

⁵ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 2/840; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 6/150; Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 5/114.

⁶ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 6/150.

⁷ Abdurrahman b. Abdullah İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1415), 134, 337; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/840; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 5/114; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/469.

⁸ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 338; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 6/150.

Mısır'dan onun yanına giden atlıların reisiydi. Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680) tarafından yakalanmış ve Ba'lebek'te hapsedilmiştir. Bir fırsatını bulup hapisten kaçmayı başaran İbn 'Udeys, peşine düşen Süfyân b. Mucîb (ö. ?) tarafından öldürülmüştür. Rivâyet edildiğine göre İbn 'Udeys bu sırada, "Yazıklar olsun sana! Ben ağacın altında biat edenlerdenim" demiş fakat o: "Halîl Dağı'nda ağaç çoktur" dedikten sonra onu öldürmüştür.⁹ Yezîd b. Ebû Habîb (ö. 128/745) ise Abdurrahman b. 'Udeys'in öldürülüşünü şu şekilde aktarmaktadır: Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından gelişen süreçte Muâviye b. Ebû Süfyân Mısır'a gitti. Mısır halkı ise onların girişini engellemek için harekete geçti. Muâviye onlara haber göndererek, "Biz hiç kimseyle savaşmak istemiyoruz, sadece Osman'ın kanını kisas için geldik. Onun katilleri olan Abdurrahman b. 'Udeys ve Kinâne b. Bişr'i (ö. 36/657) bize teslim edin, onlar topluluğun başıdır" dedi. Fakat Mısırlılar bunu reddettiler. Bunun üzerine Muâviye, "Sizinle aramızda savaş olmaması için bize rehin verin." dedi. Mısırlıların başındaki İbn Ebû Huzeyfe (ö. 36/657), bunu kabul etti ve kendisiyle birlikte Hz. Osman'ın katillerinden Abdurrahman b. 'Udeys, Kinâne b. Bişr ve Ebû Şems b. Ebrehe (ö. ?) gibi kişilerle birlikte rehin olarak Muâviye'nin yanında gittiler. Muâviye onları hapsetti ancak onlar daha sonra hapisten kaçtılar. Ardından Filistin yöneticisi onları takip etti ve öldürdü.¹⁰

Mısır halkının ondan rivâyet ettiği sadece bir hadis vardır. Ebu'l-Hüseyn b. Fadl el-Kattân-Abdullah b. Ca'fer-Ya'küb b. Süfyân-Ebu'l-Esved-İbn Lehî'a-Yezîd b. Ebû Habîb-İbn Şimâse'den nakledildiğine göre Abdurrahman b. 'Udeys şöyle demiştir: "Resûlullah'ı (s.a.s.) şöyle söylerken duydum: 'İnsanlar, okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar. Lübân/Celîl ya da Lübnan Dağı'nda öldürürler.'" ¹¹

2. Rıdvân Biatı

Abdurrahman b. 'Udeys'in, Hz. Osman ile irtibatlı olarak iştirak ettiği ve övülen işleri sadedinde zikredilen olay, Rıdvân biatıdır. Çalışmamızın bu bölümünde konuya açıklık getirme noktasında katkı sağlayacağı düşüncesiyle Rıdvân biatı hakkında kısa bir bilgi sunulmaktadır.

6/628 senesinin sonunda Hz. Peygamber, Ramazan ve Şevvâl aylarında Medine'de kaldı ve Zilkâde ayında bir savaş kastı olmaksızın umre amacıyla yola çıktı. Bu sırada Arapları ve etraftaki çöl halkı bedevilerini de kendisiyle birlikte yola çıkmaları için seferber etti. Bununla birlikte Kureys'in, yollarını kesmesinden ve Kâbe'ye gitmelerine engel olmasından çekiniyordu. Bu süreçte bedevilerin birçoğu ağır davrandı ve Hz. Peygamber, muhâcir, ensâr ve kendisine katılan diğer Araplarla birlikte yola çıktı. Yanlarına kurbanlık

⁹ Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerîa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405), 6/394; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/840; Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir Takiyuddin el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 13/207.

¹⁰ Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, *Kitabu'l-Vulât ve kitabu'l-kudât*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 18.

¹¹ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 134, 337; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 6/394; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/469; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 13/207.

develeri de aldılar ve savaş için değil sadece Kâbe'yi ziyaret amacıyla geldiğini ortaya koymak için ihrama girdiler.¹²

Hz. Peygamber, Mekke'ye girme konusunda izin istemek üzere Hz. Osman'ı Mekkelilere gönderdi; fakat onlar bunu kabul etmediler. Bu sırada Hz. Osman'ın öldürüldüğü yönünde bir haber Müslümanlara ulaştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Bu toplulukla savaşmadan gitmeyeceğiz" dedi ve insanları biata çağırdı. Hz. Peygamber'in, ölüm üzere biat aldığını söyleyenler olmuştur. Ancak Câbir b. Abdullah (ö. 78/697): "Hz. Peygamber bizden, ölüm üzerine değil, kaçmayacağımıza dair biat aldı" demiştir. Hz. Peygamber, ayağa kalktı ve "Osman, Allah ve Resûlü için gitti, ben de onun için biat ediyorum" dedi ve bir elini diğer elinin üzerine koydu. Sonra Kureyşliler, Süheyl b. Amr'ı (ö. 18/639) Resûlullah'a temsilci olarak gönderdi ve onunla musalaha yapmasını istediler. Ayrıca bu anlaşmada mutlaka bu sene umre yapmadan geri dönmeleri maddesinin bulunmasını söylediler. Çünkü Arapların, onun zorla girdiğinden bahsetmelerini ve imajlarının zedelenmesini istemiyorlardı. Neticede sulh gerçekleşti.¹³

Abdurrahman b. 'Udeys, Hz. Osman'ın öldürüldüğüne dair gelen haber üzerine yapılan bu biate iştirak eden sahâbeden biri olmuştur. Allah Teâlâ, Hudeybiye Musalahası sırasında gerçekleşen Rıdvân biatına katılan sahâbeyi övmüş ve Kur'ân-ı Kerim'de konuyla ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir: "*Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.*"¹⁴

3. Hz. Osman'ın Öldürülmesinde Abdurrahman b. 'Udeys'in Rolü İle İlgili Rivâyetler ve Değerlendirmesi

Hz. Osman'ın kuşatılması ve öldürülmesi olayı, İslâm tarihinin büyük tartışmalara sebep olmuş önemli bir konudur. Zira bu süreç hakkında farklı kaynaklarda farklı anlatılarla karşılaşmak mümkündür. Bu noktada karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, sürece dair olayların, Ebû Mihnef (ö. 157/774)¹⁵ gibi Şii, Vâkıdî (ö. 207/823)¹⁶ gibi Hz. Osman aleyhtarı ve Seyf b. Ömer (ö. 180/796)¹⁷ gibi Hâricî yanlısı tarihçiler tarafından aktarılan rivâyetler çerçevesinde değerlendirilmesi ve bunlar üzerine yorumlar inşa edilmesi

¹² Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1955), 2/308-315.

¹³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/315-316; Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Munî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 2/72-81.

¹⁴ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), el-Fetih 48/10.

¹⁵ Asıl adı, Lût b. Yahyâ'dır. Ebû Hâtim onu metrûku'l-hadis olarak görmüş, Dârekutnî de zayıf olarak değerlendirmiştir. Muhammed b. Şakir Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1974), 3/225; Salâhuddin Halil b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000), 24/305-306.

¹⁶ Vâkıdî, rivâyetçiliği konusunda İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zür'a gibi âlimlerin ağır tenkitlerini almış ve zayıf görülmüştür. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Haydarabâd-Beyrut: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye-Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1952), 8/21; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 26/182, 187.

¹⁷ Yahyâ b. Maîn, İbn Ebû Hâtim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Dârekutnî gibi âlimler tarafından zayıf ve metrûku'l-hadis olarak değerlendirilmiştir. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 4/278; Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Matbaatü Dâiratü'l-Me'ârif en-Nizâmîyye, 1326), 4/295-296.

olmasıdır. Bu durum ise sağlıklı bir sonuca ulaşılması hususunda sıkıntıları beraberinde getirmektedir.¹⁸ Bu sebeple çalışmamızın bu kısmında, öncelikle konuyla ilgili rivâyetleri takdim edip ardından senet ve metin tenkitlerine yer vermek suretiyle doğru bir sonuca ulaşmaya gayret edeceğiz.

35/656 senesinde Mısır halkı, valileri Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i (ö. 36/657) Hz. Osman'a şikâyet ettiler. Bunun üzerine Hz. Osman, valisine bir yazı gönderdi ve yaptığı yanlışlıkların akıbeti konusunda kendisini uyardı. Fakat İbn Ebû Serh, Hz. Osman'dan gelen yazıya itibar etmedi ve kendisine gelenlerin bir kısmını döverken, bir adamı da öldürdü. Bunun üzerine Mısır halkından 700 kişi yola çıktı. Aralarında, dört tane lider de bulunmaktaydı. Bunlar; Abdurrahman b. 'Udeys el-Belevî, Amr b. Hamık el-Huzâî (ö. 51/671), Kinâne b. Bişr el-Leysî ve Sevdân b. Hımırân el-Murâdî (ö. ?) idi.¹⁹ Ayrıca Basra halkı Hukeym/Hakîm b. Cebele (ö. 36/656) liderliğinde, Kûfe halkı da Eşter en-Nehâî (ö. 37/657) liderliğinde Medine'ye gitmek üzere yola çıktılar.²⁰ Mısır heyetindeki liderler ve tüm topluluğun lideri konusunda kaynaklarda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Zira Taberî'deki Seyf b. Ömer rivâyetine göre tüm Mısır heyetinin lideri el-Gâfikî b. Harb el-Akkî (ö. ?) olarak belirtilirken²¹, Kindî'nin (ö. 252/866) aktardığı ve Muhammed b. Mûsâ-Ahmed b. Yahyâ b. 'Umeyra-Abdullah b. Yûsuf-İbn Lehîa-Yezîd b. Ebû Habîb-Muhammed b. Ebû Huzeyfe tarihiyle gelen rivâyete göre ise bütün Mısırlıların lideri, Abdurrahman b. 'Udeys, alt grupların liderleri de Kinâne b. Bişr b. Selmân et-Tecîbî (ö. ?), Urve b. Şüteym el-Leysî (ö. ?), Ebû Amr b. Bûzeyl b. Verkâ el-Huzâî (ö. ?), Sevdân b. Ebû Rûmân el-Asbahî (ö. ?) ve Dir' b. Yeşkur el-Yâfi'î (ö. ?)'dir.²² Tercihe şayan olan ise, Seyf b. Ömer karşısında güvenilir bir senede sahip olan ve tüm topluluğun liderinin Abdurrahman b. 'Udeys olduğunu ifade eden rivâyettir. İbnü's-Sevdâ/Abdullah b. Sebe (ö. ?) de yanlarındaydı. Savaş için yola çıktıklarını insanlara söylemeye cesaret edemediler ve hac için hareket etmiş gibi davrandılar.²³

Medine'ye üç konaklama mesafesine geldikleri zaman Basra ehlerinden bir kısmı Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) ile konuşmak istedi ve Zû Hâşeb mevkiinde konakladılar. Kûfe halkından Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) ile konuşmak isteyen bir grup, A'vas mevkiinde konakladı. Hz. Ali (ö. 40/661) ile konuşmak isteyen Mısır halkından bir grup ise Zül-Merve'ye gitti.²⁴ Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Ali ve Muhammed b. Mesleme'yi (ö. 43/663) onlarla konuşmak üzere gönderdi. Yapılan görüşme sonucunda razı olan Mısır

¹⁸ Hizmetli, "Tarihî Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", 150.

¹⁹ Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve vak'atu'l-Cemel*, thk. Ahmed Râtib Armûş (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1993), 57; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve aḥbârü'l-ḥulefâ*, thk. Seyyid Aziz vd. (Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417), 2/512.

²⁰ Ebû Amr Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ Ümerî (Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, 1397), 168; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 5/50; Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî, *el-İşâra ilâ sîreti'l-Mustafa ve tarihi men ba'dehû mine'l-hulefâ*, thk. Muhammed Nizâmuddin el-Füteyyih (Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, 1996), 475.

²¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Ṭaberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407), 2/652; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 5/51.

²² Kindî, *Kitabu'l-Vulât*, 17.

²³ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, 58; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Divanu'l-mübtede' ve'l-haber fi tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve men âsarahum min zevi's-se'ni'l-ekber* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 2/595.

²⁴ İbn Haldûn, *Divanu'l-mübtede' ve'l-haber*, 2/595.

heyeti geri dönmeye karar verdi.²⁵ Bu sırada İbn 'Udeys, Muhammed b. Mesleme'ye: "Bize nasihat edeceğin ve bizden isteyeceğin bir şey var mı" diye sordu. O da Allah'tan korkmalarını ve yanındakileri de alarak geri dönmelerini, halifenin de bazı işlerinden geri döneceğini söyledi. Bunun üzerine İbn 'Udeys, kendisinden isteneni yapacağını söyledi.²⁶

Sürecin bu aşaması hakkında rivâyetler çeşitlilik arz etmektedir. Zira İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) senetsiz olarak aktardığı sunumuna göre olay şu şekilde gelişti:

"Mısırlılar Medine'ye ulaştılar, Mescid-i Nebî'de konakladılar ve namaz vakitleri konusunda valileri İbn Ebû Serh'in yaptıklarını sahâbeye şikâyet ettiler. Bunun üzerine Talha b. Ubeydullah kalktı ve Hz. Osman ile konu hakkında konuştu. Hz. Âişe (ö. 58/678) de ona şu haberi gönderdi: 'Hz. Muhammed'in sahâbesi sana geldi ve bu adamın görevden alınmasını istedi. Sen ise bunu reddettin. Ayrıca onlardan bir adamı da öldürmüş. Âmilin konusunda onlara insaflı davran.' Osman, kavmini severdi. Sonra Ali b. Ebû Talib onun yanına geldi ve şöyle dedi: 'Senden, kan döktüğü iddia edilen bir adamın yerine başka birisini atamanı istediler. Onu görevden al ve aralarında hükmet...' Hz. Osman da onlara şöyle dedi: 'Onun yerine atayacağım kişiyi belirleyin.' İnsanlar da Muhammed b. Ebû Bekir'in adını söylediler. O da bunu kabul etti. Ardından Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 38/658), maiyetinde ensâr ve muhâcirden kişilerle birlikte vali olarak yola çıktı. Medine'den üç gecelik yol aldıktan sonra bir devenin üzerinde, sanki bir şey istermiş gibi deveye vurup duran siyah bir köle gördüler. Bunun üzerine ona sordular. 'Senin hikâyen nedir? Sanki bir şeyden kaçıyor ya da bir şey istiyor gibisin' O da şöyle dedi: 'Ben müminlerin emirinin hizmetçisiyim. Beni Mısır âmiline gönderdi. Bunun üzerine onlar: 'Onun âmili işte bizim yanımızda' dediler. O da: 'Ben o kişiyi kastetmiyorum.' dedi ve gitti. Onun durumu hakkında Muhammed b. Ebû Bekir'e haber verildiğinde o, adamın getirilmesini emretti. Adam getirilince ona: 'Sen kimin hizmetçisisin?' diye sordu. O ise bazen müminlerin emirinin hizmetçisi olduğunu, bazen de Mervân'ın hizmetçisi olduğunu söylüyordu. Ona kim için gönderildiğini sorduğu zaman, Mısır âmili için gönderildiğini söyledi. Sebebini sorunca da bir mektup götürceğini söyledi. Yanında mı? diye sordu. Muhammed b. Ebû Bekir, mektubu açtığı zaman, valiye hitaben yazılmış ve kendisiyle birlikte gelenlerin öldürülüp diğerlerinin de hapsedilmesini emreden ifadeleri gördü."²⁷

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) benzerlik gösterdiği ve senetsiz olarak "denildiğine göre" ifadesiyle aktarılan rivâyete göre ise Abdurrahman b. 'Udeys ve Sevdân, kendileriyle görüşmeyi yapan Hz. Ali ve Muhammed b. Mesleme'nin yanına gelerek: "Sen, Osman'ın hoşumuza gitmeyen davranışlarını bıraktıracığını iddia etmemiş miydin?" dediler, ardından küçük bir sayfa çıkardılar ve bunu Osman'ın hizmetlilerinden birinin üzerinde bulduklarını söylediler. İçinde de Abdurrahman b. 'Udeys, Urve b. Hamık ve Sevdân geldikleri zaman yüz sopa vurmasını, saçını ve sakallarını traş etmesini ve emri gelinceye kadar hapiste tutmasını emrediyordu. Hz. Ali durumu haber verince Hz. Osman, bundan haberdar olmadığını söyledi. Hz. Osman'ın yanına girdiler ve

²⁵ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 5/551; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/441.

²⁶ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdusselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1997), 2/532.

²⁷ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, 2/513-514.

ona halife olarak değil de normal selam verdiler. İbn 'Udeys durumu anlattı ve Hz. Osman, bundan haberdar olmadığını söyledi. Ondan görevi bırakmalarını istedi. Fakat o, "Allah Teâlâ'nın giydirdiği elbiseyi çıkarmam" diyerek bunu reddetti. Bunun üzerine yanından çıktılar ve onu kuşattılar.²⁸

Bu iki rivâyet incelendiği zaman, özellikle mektupta ismi belirtilerek cezalandırılmaları istenen kişiler ve cezalandırılma şekilleri hakkında farklılık görülmektedir. Ancak her iki rivâyetin de senetsiz olarak zikredilmesi, onlar üzerine yorum inşa etmeye imkân vermemektedir. Bunların dışında konuya dair güvenilir bir senetle aktarılan üçüncü bir rivâyet daha bulunmaktadır. Ya'küb b. İbrahim-Mu'temir b. Süleyman et-Teymî-Süleyman b. Tarhân-Ebû Nadre-Ebû Saîd tarikiyle gelen bu rivâyette ise şu ifadeler yer verilmektedir:

"Osman, Mısır halkından bir grubun geldiğini duyunca onları karşılamaya çıktı. Onlar, mushafı getirmesini istediler. Osman, mushafı getirtince 'Yedinci sûreyi aç.' dediler. Onlar Yûnus Sûresi'ni yedinci sûre diye isimlendiriyorlardı. 'De ki size Allah mı izin verdi, yoksa Allah'a karşı yalan mı uyduruyorsunuz?' âyetine kadar okudu. Bu âyete gelince Mısırlılar 'Dur! Bu topraklar hususunda Allah mı sana izin verdi, yoksa sen Allah'a iftira mı atıyorsun' dediler. Bunun üzerine Osman 'Âyetleri okumaya devam edin. Bu ayetler, şu şu mesele hakkında inmiştir. Toprak meselesine gelince, Ömer benden önce zekât develeri için bunu yapmıştı, ben halife olduktan sonra zekât develerinin sayısı arttı. Bunun üzerine ben de onlar için ayrılan toprakları artırdım. Siz okumaya devam edin.' dedi. Mısırlılar Osman'a âyetleri gösterdikçe o, 'Şu mesele hakkında indi, devam edin.' diyor, Mısırlılar da başka bir şey söyleyemiyorlardı. Mısırlılar Osman'dan taahhüt alarak bazı şartları yazdırdılar. Osman da onlardan, kendisine itaat etmelerini ve şartlara uyduğu müddetçe ayrılık ve sorun çıkarmamalarını istedi. Bunun üzerine hoşnut bir şekilde şehirden ayrıldılar. Ancak onlar yoldayken bir adamın sürekli yanlarına geldiğini, sonra uzaklaşıp tekrar geldiğini gördüler ve ona, durumunu sordular. Adam da onlara, 'Kendisinin, Osman'ın Mısır valisine gönderdiği elçisi olduğunu' söyledi. Adamın üzerini aradıklarında, halife adına yazılmış ve mühürlenmiş bir mektup buldular. Mektupta Mısır valisine hitaben, gelmekte olan Mısırlı grubu asması veya öldürmesi ya da ellerini ve ayaklarını kesmesi için emir verildiği görünüyordu. Hemen Medine'ye dönerek Ali'nin yanına geldiler. Ona, 'Şu Allah düşmanının yaptığını görüyor musun? Bizim hakkımızda şöyle şöyle emir vermiş. Allah onun kanını helal kıldı, kalk onun yanına birlikte gidelim.' dediler. Ali onlarla birlikte gitmeyeceğini söyleyince onlar, o hâlde niçin kendilerine mektup yazdığını sordular. Ali böyle bir şey yapmadığını söyledi. Bunun üzerine Mısırlılar birbirilerine bakakaldılar. Ali bu durum üzerine Medine'den ayrıldı. Mısırlılar da Osman'ın yanına gittiler. Ona, 'bizim hakkımızda şöyle şöyle bir mektup yazmışsın' dediler. Hz. Osman'ın, kendi adına başkasının yazabileceği yönündeki ikna gayretlerine aldırış etmediler ve onu kuşatma altına aldılar."²⁹

Rivâyetler içerisinde en güvenilir olanı budur. Zira senedi tamamen güvenilir râvilerden oluşmaktadır. İbn Maîn (ö. 233/848) ve İclî (ö. 261/875), Ya'küb b. İbrahim'in (ö. 252/866) sika olduğunu söylemiştir. İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) de onun sadûk

²⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/56-57; İbn Haldûn, *Divanü'l-mübtede' ve'l-haber*, 2/598.

²⁹ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 169; eṭ-Ṭaberî, *Târîh*, 2/655-656.

olduğunu söylemiş ve İbn Hibbân, *Sikât* adlı eserinde onu da zikretmiştir.³⁰ Aynı şekilde İbn Maîn ve İbn Sa'd (ö. 230/845), Mu'temir b. Süleyman b. Tarhân'ın (ö. 187/803) da sika olduğunu söylemiştir. İbn Ebû Hâtim ise sika ve sadûk olduğunu söylemiştir ve İbn Hibbân onu *Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.³¹ Ali b. Medîni (ö. 234/849), Süleyman b. Tarhân'ın (ö. 143/761) yaklaşık 200 hadis rivâyetinde bulunduğunu ifade etmiştir. Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) onun hakkında, "Süleyman et-Temîmî'den daha doğru birisini görmedim, Hz. Peygamber'in bir hadisini aktarırken rengi değişirdi." demiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İbn Maîn ve Nesâî (ö. 303/915) de onun sika olduğunu söylemişlerdir.³² Son olarak Ebû Nadre Münzir b. Mâlik (ö. 108/726) hakkında İbn Ebû Hâtim, onun kendisine sevimli gelen birisi olduğunu söylemiştir. İbn Sa'd ve Ahmed b. Hanbel de sika olduğunu söylemiştir. İbn Şâhin (ö. 385/996) de onu *Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.³³

Bu rivâyette, mektupta cezalandırılması istenen kişilere dair özel bir isim belirtilmemektedir. İbn Sa'd'ın naklettiği rivâyette de yolda karşılaştıkları kişide buldukları mektupta cezalandırılmaları istenen kişiler arasında Abdurrahman b. Udeys'in adı zikredilmemektedir.³⁴ Dolayısıyla Abdurrahman b. 'Udeys'in öldürülmesine dair Hz. Osman'ın bir talepte bulunduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca bu rivâyetten anlaşıldığına göre Hz. Osman da böyle bir mektup yazmamıştır ve büyük ihtimalle grubu yönlendiren art niyetli kişilerin bir komplosu söz konusudur. Zira gizli mektup taşıyan bir kişinin adeta yakalanmak istercesine dikkat çekici şekilde davranması ve başka bir yolu değil de Mısırlıların dönüş yolunu tercih etmesi, komplo ihtimalini güçlendirmektedir. Bunu daha da güçlü hâle getiren başka bir husus ise Hz. Ali'nin haberi olmadan onun adına Mısırlılara bir mektup yazılmış olmasıdır. Tüm bu deliller, adeta grubu yönlendiren gizli bir elin, Hz. Ali ve Hz. Osman üzerinden Hâşimî-Emevî kavgasına dayalı bir fitne çıkarma gayretini ortaya koymaktadır.

Kuşatma sırasında Muâviye b. Ebû Süfyân, Hz. Osman'a Şam'a gelmesini ve orada güvende olacağını söyledi. Fakat o, Resûlullah'ın komşuluğunu hiçbir şeye değişmeyeceğini söyledi. O halde Medine'ye yardım göndermeyi teklif ettiğinde de Resûlullah'ın komşularını sıkıntıya sokmak istemediğini ifade etmiş ve "Bana Allah yeter." demiştir.³⁵

Hz. Osman'ın kuşatılması ve sonrasında gelişen olaylarda da Abdurrahman b. 'Udeys ile ilgili bazı rivâyetlere yer verilmektedir. Seyf b. Ömer'in senetsiz olarak zikrettiği rivâyete göre Hz. Osman öldürüldüğü zaman, eşi Nâile (ö. 35/656'dan sonra) Abdurrahman b. 'Udeys'e haber göndererek: "Sen, bu topluluğun en merhametlisi ve benim isteğimi yerine getirmeye en evla olanısın. Şu ölüleri benden uzaklaştır." dedi. Fakat İbn 'Udeys, ona hakaret etti ve onu azarladı. Gece yarısı olduğu zaman Mervân b. Hakem (ö. 65/685) çıktı ve Hz. Osman'ın evine geldi. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Talha b. Ubeydullah, Hz. Ali, Hz. Hasan (ö.

³⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/380.

³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/227-228.

³² Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 12/8; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/201-202.

³³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/510; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/302-303.

³⁴ İbn Sa'd, *e't-Tabakât*, 3/48.

³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/528; İbn Haldûn, *Divanu'l-mübtede' ve'l-haber*, 2/594.

49/669) ve Kâ'b b. Malik (ö. 50/670) gibi sahâbîler de geldiler ve cenazenin konacağı yer konusunda anlaştilar.³⁶

Bu rivâyet, senet ve içerik yönünden sıkıntılı gözükmetedir. Zira Seyf b. Ömer gibi, âlimler tarafından zayıf olarak değerlendirilen bir kişi tarafından senetsiz olarak aktarılmaktadır. Ayrıca içerik olarak da kendi içerisinde çelişki barındırmaktadır. Zira toplumun en merhametlisi ve anlayışlısı olarak değerlendirilen bir kişiden böylesine bir tavrın beklenmesi uzak bir ihtimaldir.

Taberî'de Ahmed b. Osman b. Hakîm-Abdurrahman b. Şerîk/Şüreyk-Muhammed b. İshak-Ya'küb b. Utbe İbnü'l-Ahnes-İbnü'l-Hâris b. Ebî Bekr-Babası Ebû Bekr İbnü'l-Hâris b. Hişâm tarikiyle nakledildiğine göre o şöyle demiştir:

“Sanki Osman b. Affân kuşatma altındayken sırtını Mescid-i Nebî'ye dayamış hâlde olan Abdurrahman b. 'Udeys el-Belevî'ye bakıyor gibiyim. Ardından Mervân b. Hakem çıktı ve 'Kim mübarezeeye çıkacak' dedi. Bunun üzerine Abdurrahman b. 'Udeys: Fulân b. Urve'ye (ö. ?): 'Bu adama karşı mübarezeeye çık' dedi. Mervân ona saldırdı. Ancak İbn Urve onun boynuna bir darbe indirdi. Yaralandığını ve kendi etrafında dönüp düştüğünü gördüm... Abdurrahman b. 'Udeys, Mısır'dan Medine'ye gittiğinde şu beyitleri dile getirdi:

مستحقات حلق الحديد
حتى رجعت بالذي نريد

أقبلن من بلبيس والصعيد
يطلبن حق الله في سعيد

“Bilbîs ve Saîd bölgelerinden yola çıktık / Ve demir zırhlara büründük / Saîd'in kaybettiği Allah'ın hakkını arayarak çıktık / Ve muradımıza ererek döndük.”³⁷

Bu rivâyeti eserinde değerlendiren Gabbân es-Subhî, isnâdını zayıf görmekte ve şu değerlendirmeye yer vermektedir:

“İsnâdda geçen Abdurrahman b. Şerîk (ö. ?), çok hata yapan birisidir. Sonradan hafızası zayıflamıştır. Muhammed b. İshak (ö. 151/768), tedlis yapan birisidir. Ayrıca teşeyyü' ile itham edilmiştir. Bu rivâyette de teşeyyü' belirtisi vardır. Çünkü İbn Udeys'in, Hz. Osman'a karşı hurûca katıldığını ihtiva etmektedir. Hâris b. Ebû Bekr'i (ö. ?) ise tevsik konusunda mütesahil olan İbn Hibbân'dan başkası tevsik etmemiştir. Bu rivâyet, ağacın altında biat eden bu sahâbîye atılan bühtanı ispat etmede dayanılacak sıhhatte bir rivâyet değildir. Taberî'deki İbn 'Udeys'in şiiiriyle ilgili rivâyet de zayıftır. İsnâdın sıkıntıları şunlardır: Taberî'nin şeyhi olan Ca'fer'in hiçbir tercümesini bulamadım. Amr b. Hammâd (ö. ?), râfızîdir. Hüseyin'in de hiç tercümesini bulamadım. Hüseyin'in babası İsâ b. Mûsâ (ö. 186/802), tedlis yapmış olabilir. Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146/763), yalancılıkla ve râfızilikle itham edilmiştir. Ayrıca o, 146 yılında ölmüştür ve olaya yetişememiştir. Bu sebeple senedi munkatî'dir.”³⁸

³⁶ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, 84.

³⁷ Taberî, *Târîh*, 2/670.

³⁸ Muhammed b. Abdullah b. Abdülkâdir Gabbân es-Subhî, *Fitnetü makteli Osman b. Affân* (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmiyyi bi'l-Camiati'l-İslâmiyye, 2003), 2/625-626, 669-671.

Kuşatma sürecinde Abdurrahman b. 'Udeys ile ilgi anlatılan bir diğer rivâyet ise Ebû Hâmid İbnü's-Şarkî'nin (ö. 325/937), "Bize aktardıklarına göre" diye başlayıp da senetsiz olarak aktardığı şu rivâyettir:

"Bu Abdurrahman el-Belevî, Osman kuşatma altındayken şöyle bir konuşma yaptı: 'İbn Mes'ûd'dan duyduğuma göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuş: 'Osman, geniş arazide üzeri kilitli olup da anahtarı bulunamayan en kayıp kaptır.' Bu söz Hz. Osman'a ulaştığı zaman o; 'Belevî yalan söylemiştir, ne o bunu Abdullah b. Mes'ûd'dan duydu, ne de Abdullah, Resûlullah'tan duydu' dedi."³⁹

Bu rivâyet, güvenilir gözükmemektedir. Zira her ne kadar Ebû Hâmid İbnü's-Şarkî, güvenilir ve hâfız bir şahsiyet olsa da⁴⁰ senetsiz olması ve "bize aktardıklarına göre" ifadesiyle kendisinin de tereddüdünü ortaya koyması üzerine yorum inşa etmeye müsaade etmemektedir. Ayrıca söylenen sözler de her iki sahâbînin birbirilerine karşı söyleyeceği türden ifadeler değildir.

Ebû Abdullah-Muhammed b. Yûsuf-Evzaî-Zührî-Humeyd b. Abdurrahman-Ubeydullah b. Adî b. Hıyâr tarikiyle gelen Buhârî rivâyetinde ise Ubeydullah şöyle anlatmıştır:

"Kuşatma altında olduğu sırada Osman'ın yanına girdim ve 'Sen, halkın imamısın ve şahit olduğumuz şu durum senin başına geldi. Bize fitnenin imamı namaz kıldırıyor. Bundan kaçınalım mı?' dedim. O da şöyle dedi: 'Namaz, insanların icra ettiği en güzel şeydir. İnsanlar güzel bir şey yaptığı zaman onlarla birlikte siz de yapın. Kötü bir şey yaptıklarında ise bunu yapmaktan sakının.'⁴¹

Hadisi kitabında aktaran İbn Beşkuvâl, "Fitnenin imamı olarak nitelenen kişinin Abdurrahman b. 'Udeys olduğu söylenmiştir." ifadesini de arkasından zikretmektedir.⁴² Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî (ö. 258/872) de Abdurrahman el-Belevî'nin, fitnenin başı olduğunu ve ondan hadis rivâyet edilmesinin helal olmadığını ifade etmektedir.⁴³ Hâlbuki Mısır'da aralarında sahâbe ve tâbiînden Ebu'l-Husayn el-Hacrî (ö. ?), Abdurrahman b. Şimâse (ö. ?) ve Ebû Sevr el-Fehmî (ö. ?) gibi önemli isimlerin de bulunduğu kişiler ondan rivâyette bulunmuştur.⁴⁴ Bu isimler, güven noktasında kendilerine şahitlik edilen önemli kişilerdir. Abdurrahman b. Şimâse hakkında Ahmed b. Abdullah el-İclî, onun Mısırlı sika tabiinden olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân da *es-Sikât* adlı eserinde onu zikretmiştir.⁴⁵ Aynı şekilde İbn Sa'd, onun için "salihu'l-hadis" değerlendirmesinde bulunmuş; yani

³⁹ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 6/395; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 13/208.

⁴⁰ Safedî, *el-Vâfi*, 7/247.

⁴¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Şahîhi'l-Buhârî* (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Ezan", 56.

⁴² Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdümelik İbn Beşkuvâl, *Gavâmidü'l-esmâ'i'l-mübheme el-vâkıa fî mutâni'l-ehâdîsi'l-müsne'de*, thk. İzzuddin Ali es-Seyyid, Muhammed Kemaluddin İzzuddin (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407), 2/862.

⁴³ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 6/395; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/532; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 13/208.

⁴⁴ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/840; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/469.

⁴⁵ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-İclî, *Târîhu's-sikât* (Mekke: Dâru'l-Bâz, 1984), 293; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 17/172.

hadisinin alınabileceğini söylemiştir.⁴⁶ Ebu'l-Husayn el-Hacrî, Mısırlı sika tabiidendir.⁴⁷ Ebû Sevr el-Fehmî ise Mısırlı sahâbîdir. Hz. Peygamber'i dinlemiş ve ayrıca Hz. Osman'dan rivâyette bulunmuştur.⁴⁸ Ayrıca fitnenin başının Abdurrahman b. 'Udeys olduğuna dair Buhârî rivâyetinde bir ifade bulunmamaktadır ve bu, bir yorumdan ibarettir.

Yine kuşatma sırasında Abdurrahman b. 'Udeys ile ilgili aktarılan bir rivâyet de şu şekildedir:

"Zeyd b. Hubâb-İbn Lehîa-Yezîd b. Amr el-Meâfirî: el-Enver el-Fehmî'yi şöyle derken işittim: Ağacın altında biat edenler arasında bulunan Abdurrahman b. 'Udeys geldi, minbere çıktı ve Allah'a hamdu senâ ettikten sonra Osman'dan bahsetti. Ardından Ebû Sevr şöyle dedi: Osman kuşatma altındayken yanına girdim ve: 'Falanca kişi şöyle şöyle dedi.' dedim. Bunun üzerine Osman: 'Ben Allah'ın içinde şu on şeye nail olmuşken nasıl olur?: İslâm'a dördüncü sırada girdim, Resûlullah (s.a.s.) beni bir kıızıyla sonra diğer kıızıyla evlendirdi, şu sağ elimle Resûlullah'a biat ettim ve ardından onunla tenasül uzvuma dokunmadım, şarkı söylemedim ve dilekte bulunmadım ve ne câhiliye de ne de İslâm'dan sonra içki içmedim. Ayrıca Hz. Peygamber: 'Kim şu araziyi alır da mescide ilave ederse onun için cennette bir köşk vardır' buyurdu ve ben onu alıp mescide dâhil ettim.' dedi."⁴⁹

Rivâyetin senedinde bulunan Abdullah b. Lehîa (ö. 174/790), üzerinde farklı yorumların yapıldığı bir isimdir. Zira onun çok güvenilir olduğunu söyleyen âlimlerin yanı sıra eleştirenler de bulunmaktadır.⁵⁰ Ancak bu noktada önemli bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Ebû Hâtim İbn Hibbân el-Büstî'nin ifade ettiğine göre Mısırlılar şöyle demektedir: "Abdullah b. Lehîa'nın, evi ve kitaplarının yanmasından önceki rivâyetleri sahihtir. Bundan sonrakilere ise itibar edilmez." Aynı sözü, Yahyâ b. Maîn de söylemektedir.⁵¹ Bu sebeple onun güvenilir bir râvi olduğunu akılda tutmakla birlikte, rivâyetleri konusunda tedbiri de elden bırakmamak gerekmektedir. Dolayısıyla içerik değerlendirmesi yapacak olursak; metindeki gariplik dikkat çekmektedir. Zira Hz. Osman'ın verdiği cevabın ayrıntılı şekilde nakledilmesine rağmen Abdurrahman b. 'Udeys'in söylediği iddia edilen sözün nakledilmemesi yadırganacak bir durum olarak gözükmemektedir.

Netice itibariyle; kuşatma anı ve sonrasına dair nakledilen rivâyetler, senet ve metin yönünden üzerine hüküm inşa edilecek güvenilirlikte gözükmemektedir. Sahih rivâyetleri temel alarak söylenebilecek hususlar ise şu şekildedir: Abdurrahman b. 'Udeys'in, Mısırlıların başında geldiği bilgisi sahih gözükmemektedir. Ancak Hz. Osman'ın kuşatılması ve öldürülmesi sürecinde etkin rol oynadığına dair rivayetler, yargıda bulunacak yeterlilikte gözükmemektedir. Bu noktada göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus da

⁴⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 7/353.

⁴⁷ İclî, *Tarihu's-sikât*, 496.

⁴⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 9/351; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 6/44.

⁴⁹ Ebû Bekr İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-ehâdis ve'l-âşâr*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 6/364; Ahmed b. Amr b. Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *es-Sünne*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400), 2/595.

⁵⁰ Bu konudaki yorumlarla ilgili geniş bilgi için bk. Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 8/11-31.

⁵¹ Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/23, 31.

Mısırlılar arasında farklı düşüncede insanların olduğunun kuvvetle muhtemel olduğudur. Zira sahih olan Ebû Saîd rivâyetinde görüldüğü üzere grup içerisinde, Hz. Ali'yi ısrarla işin içine katmaya çalışan ve sahte mektuplarla kalabalığı yönlendirme gayretinde olan bir zümrenin varlığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Abdurrahman b. 'Udeys gibi sadece dinî kaygılarla hareket edip, halifeyle yanlış olduğu düşünülen icraatları hakkında samimi şekilde konuşmak için yola çıkan insanlar da grubun diğer bir zümresidir. Abdurrahman b. 'Udeys'in, Hz. Ali ve Muhammed b. Mesleme ile görüştüğünden sonra geri dönmeye razı olması da bunu desteklemektedir. Ayrıca Rıdvân biatında bulunanlar hakkında Allah Teâlâ'nın ve Hz. Peygamber'in övgüleri, Abdurrahman b. 'Udeys hakkında konuşurken dikkatli olmayı gerektiren önemli hususlardan biridir. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."⁵² Yine Hz. Peygamber de, "Ağaç altında bana biat edenlerden hiçbirisi cehenneme girmeyecektir"⁵³ buyurmuştur. Hz. Osman'ın müşrikler tarafından öldürüldüğü haberi üzerine, savaşmak için Hz. Peygamber'e biat eden böyle bir sahâbînin, onun öldürülmesi içinde aktif şekilde rol aldığını düşünmek, mümkün gözükmemektedir.

Sonuç

Hz. Osman'ın katli ve devamında gelişen olayların yaşandığı süreç, İslâm tarihinde büyük izler bırakmış ve günümüze kadar gelmiş birçok soruna temel teşkil etmiştir. Zira bu süreçte gelişen olaylar ve söz konusu olaylar üzerine yapılan yorumlar, bazı fraksiyonların ortaya çıkmasına ve kendi iddialarının haklılığını ortaya koyma sadedinde bazen nas uydurmalarına bazen de sahih nasları yanlış yorumlamalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu döneme dair rivâyetler ele alınırken, dönemin özellikleri ve râvilerin siyasî ve ideolojik orijinleri de dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde sahih tarihî veriler yerine râvilerin ideolojilerinin şekillendirdiği bir tasavvur üzerine yanlış çıkarımlarda bulunmak kaçınılmaz olacaktır.

Sahâbî hakkında konuşmak, itidali elden bırakmamayı gerektiren hassas bir konudur. Zira İslâm'ın ilk nesli olan bu zümre hakkında konuşurken, onların da bir insan oldukları ve günah işleyebilecekleri gerçeğinin yanı sıra ümmetin en hayırlı nesli oldukları ve büyük bir saygıyı hak ettikleri gerçeğini de unutmamak gerekmektedir. Sahâbenin yanlışlarını görmezden gelmek, zamanla onları hatasız insanlar şeklinde tasavvur etmeye ve putlaştırmaya doğru götüren bir yolu açarken, hak ettikleri saygıyı göstermemek de sıradan bir insan şeklinde görüp onlar hakkında yanlış değerlendirmelere sebep olabilmektedir.

⁵² el-Fetih 48/18-19.

⁵³ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), Menâkıb", 57, 58; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b Esed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût vdgr. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 23/93 (14778).

Hz. Osman ve devamındaki dönemlerde gelişen kitlesel olayları değerlendirirken, insanları, aynı amaç doğrultusunda ve aynı samimiyetle hareket eden kişiler olarak değerlendirmek, toptancı bir yaklaşım sergilemek olur ve beraberinde birçok ayrıntıyı kaçırmak gibi yanlışları da getirir. Abdurrahman b. 'Udeys hakkındaki değerlendirmelerde de bu durum açıkça görülmektedir. Zira Hz. Osman'la konuşmak üzere yola çıkan ve onun da aralarında bulunduğu grup, farklı amaçlardaki birçok insanı içinde bulundurmaktadır. Bu sebeple toplulukta yer alan grupları ve niyetlerini doğru tespit etmek, yanlış değerlendirmelerin önüne geçecektir. Böylece Abdurrahman b. 'Udeys gibi saygın bir sahâbî de hak etmediği ithamlara maruz kalmaktan kurtulmuş olacaktır.

Tarihî olayları değerlendirirken, konular hakkında en sağlıklı verileri sunan âyet ve hadisleri ihmal etmemek ve ayrıca hadis ilminin cerh ve ta'dîl yönteminden faydalanmak elzemdir. Çünkü bazen olayları açıkça ortaya koymaya katkı sunan nasları görmezden gelmek ve râviler hakkında değerlendirmelerden kaçınmak, senet ve içerik yönünden sıkıntılı veriler üzerine yanlış yorumlar inşa etmeye sebep olabilmektedir.

Netice itibarıyla ifade etmek gerekirse; tarih, doğru bir şekilde okunup değerlendirilmesi durumunda doğru çıkarımlarda bulunulmasına ve geleceğe dönük sağlam adımlar atılmasına vesile olacaktır. Aksi durumda ise yanlış yorumlara ve toplum içinde ayrılık tohumlarının atılmasına yol açacaktır. Bu çalışmada, Hz. Osman'ın katli gibi hacimli malumata sahip genel bir konuda, onu öldürenlerin liderlerinden olduğu iddia edilen Abdurrahman b. 'Udeys gibi hakkında çok az bilgi bulunan bir sahâbî ve söz konusu olay hakkındaki rivâyetler ele alınmıştır. Ortaya çıkan sonuç ise, olaya dair rivâyetlerin sağlıklı bir şekilde analiz edilmediği ve buna dayalı olarak bu sahâbînin, hak etmediği ithamlara maruz kaldığı gerçeği olmuştur.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b Esed eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût vdgr. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Bekcerî, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh. *el-İşâra ilâ sîreti'l-Mustafa ve tarihi men ba'dehû mine'l-hulefâ*. thk. Muhammed Nizâmuddin el-Füteyyih. Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, 1996.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Cümel min ensâbi'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerîa*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Şahîhi'l-Buhârî*. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Gabbân es-Subhî, Muhammed b. Abdullah b. Abdülkâdir. *Fitnetü makteli Osman b. Affân*. 2 Cilt. Medine: İmadetü'l-Bahsi'l-İlmiyyi bi'l-Camiati'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2003.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr. *Tarihu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ Ümerî. Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1397.
- Hizmetli, Sabri. "Tarihî Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (1985), 149-176.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.
- İbn Abdülhakem, Abdurrahman b. Abdullah. *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1415.
- İbn Beşkuvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik. *Gavâmidü'l-esmâi'l-mübheme el-vâkia fî mutûni'l-ehâdisi'l-müsnede*. thk. İzzuddin Ali es-Seyyid, Muhammed Kemaluddin İzzuddin. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabâd-Beyrut: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye-Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1952.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr. *el-Kitâbü'l-Muşannef fî'l-ehâdis ve'l-âşâr*. thk. Kemal Yûsuf el-Hût. 9 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Dâiratü'l-Me'ârif en-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Divanü'l-mübtede' ve'l-haber fî tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve men âsarahum min zevî's-şe'ni'l-ekber*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1988.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ'*. thk. Seyyid Aziz ve dgr. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 3. Basım, 1417.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 2 Cilt. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 2. Basım, 1955.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetullah. *el-İkmâl fî raf'i'l-irtiyâb ani'l-mu'telif ve'l-muhtelif fî'l-esmâ ve'l-kunâ ve'l-ensâb*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Munî'. *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Şebbe, Ömer b. Şebbe b. Ubeyde. *Tarihu'l-Medine*. thk. Fehîm Muhammed Şeltût, Seyyid Habîb Mahmûd Ahmed. Cidde: y.y., 1399.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdusselam Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1997.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1994.
- İclî, -Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih. *Tarihu's-sikât*. Mekke: Dâru'l-Bâz, 1984.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli*. çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Kindî, Ebü Ömer Muhammed b. Yûsuf. *Kitabu'l-Vulât ve kitabu'l-kudât*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.
- Kütübî, Muhammed b. Şakir. *Fevâtü'l-vefeyât*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdir, 1974.
- Makrîzî, Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir Takiyuddin. *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-aḥvâl ve'l-ḥafede ve'l-metâ'*. thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avad Ma'ruf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Önal, Ramazan. "Hz. Osman Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonra Akıbetleri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/25 (2019), 1300-1317.
- Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek b. Abdullah. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.
- Seyf b. Ömer. *el-Fitne ve vak'atu'l-Cemel*. thk. Ahmed Râtib Armûş. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 7. Basım, 1993.
- Şeybânî, Ahmed b. Amr b. Dahhâk b. Mahled eş-. *es-Sünne*. thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400.
- Ṭaberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1407.
- Tirmizî, Muhammed b. İsbâ b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1975.
- Zehebî, Şemsuddin Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût vdgr. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zehebî, Şemsuddin Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 2. Basım, 1993.